

Avgust Lešnik

Idejna heterogenost organiziranega mednarodnega delavskega gibanja v drugi polovici 19. stoletja

UDK 327.323:14»1850/1900«

LEŠNIK Avgust, dr., redni profesor, Univerza v Ljubljani Filozofska fakulteta, Oddelek za sociologijo, SI – 1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

Idejna heterogenost organiziranega mednarodnega delavskega gibanja v drugi polovici 19. stoletja

Zgodovinski časopis, Ljubljana 61/2007 (135), št. 1–2, str. 157–172, 113 cit.

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Težiče avtorjeve analize je osredotočeno na prikaz tistih segmentov v socialnodemokratskem taboru, ki so v embrionalnih oblikah že nakazovali njegov notranji razcep, obenem pa predstavljajo *conditio sine qua non* za razumevanje le-tega: idejna heterogenost I. internacionale, idejna razčlajevanja v nemški socialni demokraciji, razlike v organiziranosti delavskega gibanja v času I. in II. internacionale, pojmovanje internacionalizma, revizija (»kriza«) 'uradnega' marksizma konec 19. stoletja. Ta globoka »kriza« v gibanju ni samo odprla teoretske razprave »revolucija ali reforma«, pač pa je tlakovala pot k idejni diferenciaciji in je posledično vodila do razcepa socialnodemokratskega gibanja na tri idejne struje (desnico, center, levico), tako v nacionalnem kot internacionalnem pogledu.

Avtorski izvleček

UDK 327.323:14»1850/1900«

LEŠNIK Avgust, PhD., Full professor, University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of Sociology, SI – 1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

Heterogeneity of Ideas in Organized International Labor Movement

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 61/2007 (135), No. 1–2, pp. 157–172, 113 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

Examined are the elements within the Social Democratic movement that, although still in their rudimentary phase, already indicated its internal rift. A *condition sine qua non* for a deeper understanding of the movement, they concern a number of topics: heterogeneity of principal ideas within the First International; clarification of different ideas in German Social Democracy; organizational differences within the labor movement during the First and the Second Internationals; understanding of the concept of internationalism; and revision ("the crisis") of "official" Marxism at the end of the 19th century. This deep upheaval commenced a heated theoretical debate on whether the best way to attain socialism was by revolution or, perhaps, by thorough reform, and paved the way to the differentiation of the entire concept of the social democratic movement on national as well as international levels. The result was the birth of three separate political fractions, the right, the left, and the center.

Author's Abstract

*Mi – »revolucionarji«, »prekucuhi«, žanjemo veliko več uspehov
z legalnimi kot nelegalnimi sredstvi ali s prevratom.
Friedrich Engels (1895)¹*

V obdobju velikih meščanskih revolucij si je buržoazija na splošno lastila pravico, da zastopa v boju proti fevdalnemu plemstvu hkrati interese različnih delovnih slojev. Kljub temu so vzplamtevala v vsakem velikem meščanskem gibanju že samostojna gibanja tistih družbenih sil, ki so bile v bolj ali manj razviti obliki predhodnice modernega proletariata. Med protislovji v družbenem življenju, ki so spremljala rojevanja kapitalistične družbe, je še posebej izstopalo protislovje med surovostjo, s katero so procesi prvotne akumulacije vodili velike kmečke množice v proletarizacijo, in med sproščenostjo in samozavestjo meščanskega človeka, ki se je otesel fevdalnih odvisnosti. To temeljno protislovje je samo po sebi, na eni in drugi strani, kar izzivalo iluzije, ne samo iluzije o pravni in politični enakosti, ampak o absolutni enakosti

¹ F. Engels, Uvod k Marxovim Razrednim bojem v Franciji 1848–1850, v: Marx-Engels, Izbrana dela /MEID/, III, Ljubljana 1967, str. 29.

ljudi, se pravi tudi o ekonomski enakosti ljudi (še posebej med utopičnimi socialisti). Zahteva po enakosti se ni več omejevala le na politične pravice, pač pa naj bi se enakost razširila tudi na družbeni položaj posameznikov; odpravljene naj bi ne bili samo razredni privilegiji, temveč prav razredne razlike. Z vso silovitostjo so te zahteve privrele na dan v revolucionarnem gibanju francoskih ljudskih množic, ki je – po mnenju Karla Marxa – »pognalo komunistično idejo«². Seveda ne gre prezreti, da se je kapitalistična družba razvijala v popolnem protislovju z ideali francoske revolucije o *svobodi, enakosti in bratstvu*. Revolucija je sicer uničila stari (fevdalni) družbeni red, ni pa mogla organizirati družbe *socialne pravičnosti*. Skladno s to ugotovitvijo so nastajale *socialistične* in *komunistične* ideje o družbi,³ v kateri ne bo izkoriščanja človeka po človeku, poznane pod skupnim imenom *utopični* in *znanstveni* socializem;⁴ tako prvi kot drugi sta odločilno vplivala na nastanek in razvoj organiziranega delavskega gibanja.

V tem kontekstu velja opozoriti, da je francoska revolucija (1789) porodila vrsto smeri socializma (babuvizem⁵, blankizem⁶, anarhizem⁷, sensimonijanstvo⁸, utopični socializem⁹), ki so s svojo ideologijo in politično dejavnostjo pomembno vplivali na razvoj delavskega gibanja. Naj tu omenimo le *babuvizem*, imenovan po francoskem revolucionarju in utopičnemu komunistu Babeufu, voditelju tajnega društva *zarote enakih*. Babeuf¹⁰ je v stališče o nezdružljivosti meščanskih in socialističnih revolucionarnih ciljev prepričalo razočaranje nad potekom francoske revolucije, zato je bil mnenja (in v tem smislu je tudi deloval), da mora nujno priti »še ena, drugačna in poslednja« revolucija, ki bo uresničila zastavljene ideale.¹¹ V nasprotju z egoističnim sistemom, ki implicira individualizem, laissez-faire (gospodarski liberalizem)¹², konkurenco

² Walter Markov, Albert Soboul, 1789 – Velika revolucija Francozov, Ljubljana 1989, str. 288–289.

³ Zgodnja ideja socializma je – v nasprotju z »zasebnostjo« (individualnostjo) – poudarjala »družbenost«; v tem smislu nasprotuje temeljnim idejam liberalizma. Prav v napadu na individualizem se oblikujejo tudi prve socialistične doktrine, kajti liberalizem je kazal v poudarjanju individualizma izrazito nedružbenost. Pod pojmom *socializem* so do srede 19. stoletja razumeli meščanska gibanja, pod *komunizmom* pa delavska gibanja. Šele od srede 19. stoletja naprej so s socializmom poimenovali prehodni sistem iz kapitalizma v komunizem.

⁴ Za utopične socialiste je bil socializem predvsem moralni ideal in zahteva pravičnost; lahko bi rekli stvar dobre volje in uvidevnosti (humanosti) ter človekoljubja (filantropije) bogatih in vplivnih ljudi. V nasprotju z njimi pa je bil socializem za pristaše t.i. znanstvenega socializma, katerega utemeljitelja sta bila Karl Marx (1818–1883) in Friedrich Engels (1820–1895), stvar zgodovinske nujnosti in revolucionarne prakse delavskega razreda. Ravno v delavskem razredu sta utemeljitelja videla tisto družbeno silo, ki naj bi pripeljala do socialistične preobrazbe. Upravičenost le-te sta gradila na kritiki kapitalizma kot družbe revnih proletarcev, odtujenosti in eksploatacije.

⁵ François Noël Babeuf (1760–1797) in italijanski revolucionar Filippo Michele Buonarroti (1761–1837); slednji je bil udeleženec revolucionarnega francoskega gibanja konec 18. in v začetku 19. stoletja; utopični komunist, Babeufov tovariš in prijatelj; njegovo delo *Histoire de la conspiration pour l'égalité dite de Babeuf* (1828) je v revolucionarnem delavskem gibanju zopet oživilo Babeufove ideje.

⁶ Louis Auguste Blanqui (1805–1881), francoski revolucionar, vodja francoskega proletariata v revoluciji 1848, utopični komunist.

⁷ Pierre Joseph Proudhon, Mihail Aleksandrovič Bakunin.

⁸ Saint Simon (1760–1825), začetnik teorije industrijske družbe: »industrializem je uvod v socializem«.

⁹ Robert Owen (1771–1858), Charles Fourier (1772–1837), Étienne Cabet (1788–1856).

¹⁰ Babeuf je v obdobju francoske revolucije sodeloval v revolucionarnem kmečkem gibanju ter zastopal interese revnih kmetov in proletariata. V času jakobinske diktature je delal v pariški administraciji; po padcu jakobincev je v svojem časopisu *Le Tribun de peuple* ostro kritiziral termidorsko reakcijo (svoje članke je podpisoval z imenom *Gaius Gracchus* – ime je prevzel po znanem rimskem ljudskem tribunu in reformatorju). Bil je organizator *zarote enakih*, ki naj bi z oboroženo vstajo vpeljala komunizem; zarota je bila izdana, Babeuf pa giljotiran. Njegov sicer asketski in grobi egalitaristični komunizem anticipira nekatere temeljne ideje znanstvenega socializma (materialistični svetovni nazor, vlogo razrednega boja v družbi, razredni značaj države).

¹¹ Predrag Vranicki, O karakteru dosadašnjih revolucija, v: Avgust Lešnik (ur.), Kriza socialnih idej. Britovškovi zbornik, Ljubljana 1996, str. 437–449.

¹² Prvi socialisti so liberalizem obtoževali zaradi dezintegracije družbenega življenja, skupnosti. S tega stališča so napadali doktrino *laissez-faire* in Louis Blanc (1811–1882), francoski socialist, pisec *Organizacije dela* (*L'Organisation du travail*), je trdil, da je prav ta doktrina kriva za izkoriščanje človeka v moderni družbi, ki nima primere; z industrializacijo je bil delavec odtujen starim navadam, ni pa našel novega sidrišča.

brez mere in meja, pa babuvistični sistem komunistične enakosti, z inspiracijo pri Rousseauju (1712–1778)¹³, sloni na trditvi, da je narava dala vsem ljudem enako pravico do vseh dobrin. Naloga družbe je potemtakem zaustaviti težnje k neenakosti. »Vsakemu po njegovih potrebah«, je bil moto njihove doktrine. Babeufa štejemo za ideologa utopičnega komunističnega koncepta; *družba komunistične enakosti* naj bi se uresničila s t.i. zarotniškim prevratom izbrancev – »zlate tisočine«. Ta komunistični koncept, združen z zaupanjem v revolucionarno hrabro in žrtvujočo se manjšino (elito poklicnih revolucionarjev), je bil zlasti živ v tajnih društvih 19. stoletja (Francija, Nemčija)¹⁴, čeprav tudi pozneje ni izginil (npr. pri ruskih boljševikih).

Prežemanje delavskega gibanja in socialistične ideologije

Prežemanje delavskega gibanja¹⁵ in socialistične ideologije¹⁶ ni bil premočrten proces. Prve politične organizacije, ki so sovpadale z zgodnjim delavskim gibanjem, so imele cilje, ki so le delno zadevali bistvene interese proletariata. Začetki nas vodijo v sredino 17. stoletja, v čas angleške revolucije, v okrilju katere se je razvilo gibanje *levellerjev* (bojevnikov za enakost); tj. bila politično-religiozna stranka, ki se je bojevala za enakost pred zakonom, demokratično republiko, ljudsko suverenost, svobodo vere idr. Najradikalnejši med njimi so bili t.i. *resnični levellerji* (True Levellers). Ideolog gibanja Gerrard Winstanley (1609–1652) je v delu *Program zakonov svobode* (The Law of Freedom) trdil, da brez ekonomske ni niti politične demokracije, zato je zahteval odpravo privatne lastnine, predvsem nad zemljo.¹⁷ Vendar te ideje niso imele svojega organskega nadaljevanja (pogojno le pri Robertu Ownu) in potemtakem tudi ne širšega vpliva na nadaljnji tok socializma. Tega pa ni moč trditi za množično gibanje za volilno reformo¹⁸ in za preoblikovanje Anglije v demokratično državo, znano pod imenom *čartistično gibanje* (1836–1848). Gibanje čartistov je bila prva organizirana politična akcija delavstva, predhodne so bile zgolj ekonomsko naravnane¹⁹. Potem ko je parlament njihovo peticijo *People's Charter* zavrnil, je v gibanju prišlo do radikalizacije delavskih množic in razcepa (1839) v dve poglavitni struji: v *stranko moralne sile* (Moral Force Party), ki se je zavzemala za sodelovanje z liberalno-demokratičnim meščanstvom ter za dvig kulturne in izobrazbene ravni delavstva, in *stranko fizične sile* (Physical Force Party),

¹³ Jean-Jacques Rousseau, Razprava o izvoru in temeljih neenakosti med ljudmi, Ljubljana 1993.

¹⁴ Skrajno krilo tega gibanja je zastopal v Franciji Louis Blanc, mirnejšega pa Etienne Cabet. V Nemčiji je bil najpomembnejši ideolog utopičnega komunizma Wilhelm Weitling (1808–1871), vodilni teoretik *Zveze pravičnih*.

¹⁵ Z izrazom *delavsko gibanje* mislimo na vse pomembnejše delavske organizacije, ki delujejo v neki deželi ali na širšem (mednarodnem) področju. Glavne oblike delavskega organiziranja so: delavske stranke (politični dejavnik gibanja), sindikati (ekonomski dejavnik gibanja), zadrage, kulturna in izobraževalna društva; njegova pomembna sestavina je tudi delavski tisk. Delavsko gibanje je izraz nezadovoljstva z družbenim položajem delavskega razreda in potemtakem teži za družbenimi spremembami. Vanj se vključujejo posamezniki različnih osebnih in idejnih opredelitev ter različne organizacije, ne samo delavske stranke ali sindikati; odtod izvira idejna raznolikost gibanja.

¹⁶ Moderni socializem se je kot idejnopolični nazor delavskega razreda in kot družbeno gibanje razvil v prvi polovici 19. stoletja ter bil ob konservatizmu in liberalizmu poldrugo stoletje najvplivnejša politična struja evropske in svetovne civilizacije.

¹⁷ Glej: Andrew Sharp, The English Levellers (Cambridge Texts in the History of Political Thought), Cambridge University Press 1998.

¹⁸ Londonska zveza delavcev (*London Workingmen's Association*) je objavila maja 1838 peticijo *People's Charter* (Ljudska listina) s šestimi zahtevami po reformi parlamenta: volilna pravica za vse moške, stare več kot 21 let; tajnost volilnega glasovanja; vsakoletne volitve v parlament, enakopravnost volilnih okrajev s po enim poslancem; odprava dnevnic za parlamentarce; ukinitve premoženjskega cenzusa za poslanske kandidate.

¹⁹ Proti koncu 18. stoletja že obstajajo v Angliji ilegalni sindikati (*trade-unions*); zakonsko so bili dovoljeni po številnih nemirih leta 1824. Njihov namen je bil dvojen: bojevati se z delodajalcem za izboljšanje ekonomskih pogojev delavcev (zvišanje mezd, skrajšanje delovnega dne) ter zavarovati delavce pred konkurenco neorganiziranih delavcev (stavkokazov).

ki je menila, da je edino sredstvo za uzakonitev peticije množična stavka. Stranka slednjih je edino v revolucionarnih akcijah videla učinkovito obliko boja zoper vladajoče sloje ter podpirala idejo o ustanovitvi mednarodne organizacije delavskega gibanja. Prav heterogenost sestavin čartističnega gibanja, ki jih ni bilo mogoče spraviti na skupni imenovalce, so pospešile njegov razkroj. Čartistično gibanje resda ni ustvarilo politične stranke, vendar pa je izsililo nekaj pomembnih vladnih socialnih ukrepov za tisti čas, med katerimi velja posebej omeniti zakon o *deseturnem delavniku* (1847).²⁰

Istega leta je bila v Londonu ustanovljena *Zveza komunistov*²¹, prva organizacija, ki je svoje komunistične ideje jasno izrazila v svojem naslovu.²² Geslo *Zveze pravičnih* »Vsi ljudje so bratje!«, je *Zveza komunistov* /ZK/ nadgradila z razredno vsebino: »Proletarci vseh dežel, združite se!«. Staro geslo kaže na utopično vero v dobroto in pripravljenost vseh ljudi, da pomagajo delavcem, ko bodo spoznali njihovo bedo; novo geslo pa meri na svetovno združevanje proletariata, ki je podlaga za njihovo politično in družbeno zmago. Sprejeti statut opredeljuje cilj ZK v 1. členu: »Namen Zveze je uničenje buržoazije, vladavina proletariata, ukinitve stare, na razrednih nasprotjih zgrajene buržoazne družbe in graditev nove družbe brez razredov in brez privatne lastnine.«²³ Program ZK, *Manifest Komunistične stranke*²⁴, ki sta ga napisala Marx in Engels, je izšel na večer pred februarско revolucijo 1848 v Franciji. Manifest, v katerem je *komunizem* dobil jasno idejno podobo, je delavcem dopovedoval, da do komunizma ne vodi mirno prepričevanje in sklicevanje na razum in humanost, kot to trdijo utopične socialistične teorije, ampak ostri in neusmiljeni razredni boj. »Bližnji cilj komunistov je isti kot cilj vseh drugih proletarskih strank: formiranje proletariata v razred, strmoglavljenje buržoaznega gospostva, osvojitve politične moči po proletariatu... Komunistična revolucija je najradikalnejši prelom s podedovanimi lastninskimi razmerji... Skratka, komunisti vsepovsod podpirajo sleherno revolucionarno gibanje proti obstoječim družbenim in političnim razmeram. V vseh teh gibanjih poudarjajo kot glavno vprašanje gibanja lastninsko vprašanje. Ekspropriacija buržoazije pomeni ukinitve dosedanjih lastninskih razmerij²⁵... Komunisti naposled delajo povsod za povezavo in sporazumevanje demokratičnih strank vseh dežel.«²⁶ Ta zgodovinski proces – preobrazbe množice mezdnih delavcev brez potrebnega minimuma razredne zavesti (delavski razred v objektivnem pomenu besede) v moderen delavski razred – sta Marx in Engels označevala kot prehod iz »razreda po sebi« v »razred za sebe«. Dozorela zavest (o bistvu lastnega razrednega položaja, o konfliktu interesov kapitala in dela ter o lastni vlogi razreda mezdnih delavcev v družbenem razvoju) je bila tista, ki je šele konstituirala moderen delavski razred, in kot taka tvori osnovo njegove družbene identitete in zgodovinske subjektivitete.²⁷

²⁰ Glej: F. Engels, *Položaj delavskega razreda v Angliji*, v: MEID, I, Ljubljana 1969, str. 795–826 (Delavska gibanja).

²¹ Nastala je iz *Zveze pravičnih*, ene najpomembnejših delavskih organizacij (tajnih revolucionarnih društev) v tridesetih in štiridesetih letih 19. stoletja, ki je imela svoje člane v Franciji, Belgiji, Angliji, Švici in v nemških mestih. Zveza je sprejela ideje utopičnih socialistov in metode zarotniškega boja.

²² Marx in Engels sta vztrajala pri zahtevi, da je treba najprej pojasniti temeljna vprašanja o razlikah med komunizmom (delavska gibanja) in socializmom (meščanska gibanja) ter o možnosti uresničitve socialistične družbene ureditve.

²³ Predrag Vranicki, *Zgodovina marksizma*, I, Ljubljana 1983, str. 143.

²⁴ MEID, II, Ljubljana 1971, str. 567–631. Hkrati ne gre spregledati Engelsova »Načela komunizma« (ibidem, str. 541–565) kot enega zadnjih osnutkov za »Manifest«.

²⁵ »Kar označuje komunizem, ni odprava privatne lastnine sploh, temveč odprava meščanske lastnine. Toda moderna meščanska privatna lastnina je zadnji in najpopolnejši izraz proizvodnje in prilaščanja produktov, ki temelji na tem, da manjšina izkorišča večino« (MEID, II, str. 604 /Manifest/).

²⁶ Ibidem, str. 628.

²⁷ Branko Pribečević, *Delavski razred in delavsko gibanje*, Ljubljana 1979, str. 11.

Idejna raznolikost pod dežnikom Prve internacionale

Med letoma 1848 (zlom revolucij) in 1857 (izbruh svetovne ekonomske krize) o kakem delavskem, še zlasti političnem gibanju, skoraj ne moremo govoriti. Svetovna kriza je bila šele tista, ki je v evropskih državah ne samo znova zaostрила razredni boj med buržoazijo in proletariatom, pač pa tudi utrdila prepričanje v delavskih vrstah, da bo njihov razredni boj proti novemu vladajočemu (kapitalističnemu) razredu uspešen le, če bo organiziran na mednarodni ravni. V tem kontekstu je treba tudi razumeti ustanovitev *Mednarodnega delavskega združenja* (International Workingmen's Association), 26. septembra 1864 v Londonu, znanega bolj pod imenom *I. internacionala*²⁸. Cilj ustanovitve Internacionala – kot sredstva za graditev mednarodnega delavskega gibanja na perspektivah bodoče socialne revolucije – je bil izražen v tezi, da »osvoboditev delavskega razreda ni niti krajevna niti nacionalna naloga, temveč je družbena naloga, ki obsega vse dežele, kjer obstaja moderna družba, in katere rešitev je odvisna od praktičnega in teoretičnega sodelovanja najnaprednejših dežel«²⁹. Teza – usklajena z Engelsovim odgovorom na vprašanje: »*Ali bo lahko prišlo do te (op. komunistične) revolucije le v eni sami deželi? Ne. Velika industrija je že s tem, da je ustvarila svetovni trg, tako povezala vsa, posebno še civilizirana ljudstva sveta, da je sleherni ljudstvo odvisno od tega, kar se zgodi pri kakem drugem ljudstvu ... Komunistična revolucija zategadelj ne bo zgolj nacionalna revolucija ... Je univerzalna revolucija in zato bo tudi imela univerzalno torišče.*«³⁰ – bo deležna usodne revizije v času ostrega spora med Trockim in Stalinom (jeseni 1924), ki ga je razplamtelo vprašanje: »Ali je možno graditi socializem v eni deželi?«³¹.

Marxu, »duši Mednarodne delavske zveze«, je bilo jasno, da je Internacionala le rahla zveza, sestavljena iz različnih ideoloških elementov. »S tem, da je združeval delavsko gibanje raznih dežel, da si je prizadeval usmeriti različne oblike neproletarskega predmarksističnega socializma (Mazzini³², Proudhon³³, Bakunin³⁴, angleški liberalni tradeunionizem³⁵,

²⁸ Documents of the First International (1864–1876), I–V, Moskva-London 1974.

²⁹ MEID, IV, Ljubljana 1968, str. 139 (Začasna pravila Mednarodnega delavskega združenja).

³⁰ MEID, II, Ljubljana 1971, str. 558 (Engels, Načela komunizma, 19. vprašanje).

³¹ V nasprotju s prepričanjem Leva Trockega (Permanentna revolucija, Rijeka 1972), da se bo revolucionarno gibanje uspešno razvijalo in doseglo zmago le, če bo postalo vseevropsko, medtem ko naj bi bilo obsojeno na zanesljivo smrt, če bi ostajalo v nacionalnih okvirih, je Josif Stalin (Pitanja lenjinizma, Zagreb 1981, str. 89–103: Oktobar i teorija permanentne revolucije Trockog) postavil svojo formulo »samobitnosti« ruske revolucije.

³² Giuseppe Mazzini (1805–1872), italijanski meščanskodemokratski revolucionar, eden vodilnih predstavnikov italijanskega nacionalnega osvobodilnega gibanja; bil je ustanovitelj gibanja Mlada Evropa (1834) in soustanovitelj centralnega odbora Evropske demokracije v Londonu (1850). Leta 1862 je iz Londona pisal italijanskim delavcem, naj se odvrnejo od komunizma, a utrjujejo nacionalno zavest. I. internacionala je ob ustanovitvi 1864 skušal podvreči svojemu vplivu; 1871 je nastopil proti Pariški komuni in Generalnemu svetu I. internacionala.

³³ Pierre Proudhon (1809–1865), francoski publicist in teoretik, ekonomist in filozof, malomeščanski socialist, eden predhodnikov anarhizma. V delu »Kaj je lastnina?« radikalno dokazuje, da je vsaka lastnina kraja (»lastnina je tatvina«). V knjigi »Sistem ekonomskih protislovij ali filozofija bede« nasprotuje tako meščanski kot komunistični družbi; prvi očita, da škoduje enakosti, drugi pa neodvisnosti. Zato zavrača potrebnost vsake države in politične organizacije ter si prizadeva za miroljubno reformo kapitalizma, za sintezo enakosti in neodvisnosti v svobodi kot »tretji obliki družbe«. S svojimi idejami je vplival na francosko delavsko gibanje. Glej: Edwards Stewart (ed.), Selected writings of Pierre-Joseph Proudhon, Garden City 1969. Marx je Proudhonove ideje zavrnil v delu Beda filozofije (1847): MEID, II, str. 395–540.

³⁴ Mihail Bakunin (1814–1876), ruski revolucionar, eden izmed ideologov anarhizma in narodništva. Glej: Rudi Rizman (ur.), Antologija anarhizma, Ljubljana 1986, str. 155–263 (Mihail Bakunin).

³⁵ »Tradeunionisti« so bili prepričani, da razrednih odnosov ni mogoče odpraviti, s tem pa je nujen tudi obstoj kapitalizma. Poudarjali so predvsem pomen (sindikalnega) boja za višje mezde in krajši delovni čas. Zaradi delnih uspehov v Angliji – 10-urni delavnik, uvedba splošne volilne pravice (op. za moške) – so se postavili na stališče, da je najprimernejša mirna, tj. parlamentarna pot v socializem. Glej: Zygmunt Bauman, Between class and elite. The evolution of the British labour movement, Manchester University Press 1972.

lassallovski³⁶ desni odklon v Nemčiji ipd.) v strugo skupnega delovanja, da se je bojeval proti teorijam vseh sekt in šol, je Marx skoval enotno taktiko proletarskega boja delavskega razreda v različnih deželah.«³⁷ »V Generalnem svetu«, pripominja K. Kautsky, »je bila Marxova posebna usmeritev sprejeta z veliko mero previdnosti. Samo zaradi izjemne intelektualne premoči in spretnosti obvladovanja ljudi je Marxu uspelo v Internacionali uveljaviti svoje strateške linije.«³⁸ Tudi Bakunin je priznal, da je Marx »najbolj trdna, najbolj vplivna in najbolj modra opora socializma, eden od čvrstih branikov zoper vdiranje meščanskih smeri in teženj vsakršnega tipa«;³⁹ »Marx je prvi ekonomski in socialistični znanstvenik našega časa«.⁴⁰

Kriza, v katero je Internacionala padla, je imela svoj izvor v konfliktu med marksizmom⁴¹ in anarhizmom⁴², oziroma med Marxom in Bakuninom glede organizacijskih vprašanj delovanja Internacionalne. Marx je Mednarodno delavsko združenje, v nasprotju z Bakuninom, dojel kot enotno organizacijo delavskega gibanja vseh dežel, in sicer kot demokratično stranko, in ne kot tajno zvezo, zasnovano na zarotniških načelih. Internacionalo je smatral kot skupno stranko delavskih gibanj vseh dežel, kot federacijo socialističnih deželnih strank, ki naj bi se vključile vanjo kot sekcije; izvršni organ celotne stranke naj bi predstavljal Generalni svet. V frakcijskem delovanju »bakunistov«⁴³ je Marx videl resno oviro za nadaljnjo enotnost mednarodne proletarske organizacije. Od Internacionalne je zato zahteval, da razkrinka in izključi bakuniste iz svojih vrst; bil je mnenja, da bi se pod vodstvom te ali one smeri »Internacionala spremenila v konspirativno, pučistično organizacijo«. V nenehnih idejnih sporih, ki so pretresali

³⁶ »Lassallovci« – poimenovani po Ferdinandu Lassallu (1825–1864), nemškemu socialistu in udeležencu revolucije 1848, sodelavcu lista *Neue Rheinische Zeitung* (pod uredništvom Marxa) ter organizatorju nemškega delavskega gibanja – so menili, da bo delavski razred dobil politično oblast po parlamentarni poti, s splošno volilno pravico in socialnimi reformami (odtod tudi oznaka reformistično gibanje). Pruska absolutistična monarhija naj bi se po njihovem mnenju, po mirni poti – s pomočjo proizvodnih zadrug – spremenila v svobodno ljudsko državo. Glej: Bert Andreas, Ferdinand Lassalle – Allgemeiner Deutscher Arbeiterverein. Bibliographie ihrer Schriften und der Literatur über sie 1840 bis 1975, Archiv für Sozialgeschichte, Beiheft 9, Bonn 1981.

³⁷ Lenin, O Marxu in marksizmu, Ljubljana 1975, str. 14.

³⁸ K. Kautsky, *Aus der Frühzeit des Marxismus*, Wien 1955, str. 26 (F. Engels, Briefwechsel mit Karl Kautsky).

³⁹ M. Bakunin, *Sozialpolitische Briefwechsel mit Alexander Herzen und Ogarev*, Stuttgart 1985, str. 174–177 (Pismo Herzenu, 29. X. 1869).

⁴⁰ *Archives Bakounine*, vol. I/2: Michel Bakounine et l'Italie, Leiden 1966, str. 199–207 (Pismo Ludovicu Nabuzziju, 23. I. 1872).

⁴¹ V Internacionali so Bakunin in njegovi privrženci uporabljali v svoji ostri bitki zoper Marxa in Generalni svet atribut »marksidi«; in tedaj zelo uporabljeni izraz »marksovski« (sinonim za »dinastijo marksidov«, »Marxov zakon«, »avtoritarni komunizem«), kakor tudi nov onomastični izraz »marksisti« so služili bolj za obtožbo Marxa in njegovih učencev, kot pa za označitev njegovih idej. Bakunin je spretno uporabljal te polemične označitve, da bi zaprl Marxa v »sektarizem«, v katerega je Marx sam potisnil svoje nasprotnike in kritike (»proudhonovski«, »bakuninovski«). Glej: Ernesto Ragionieri, *Il marxismo e l'Internazionale. Studi di storia del marxismo*, Roma 1968, str. 17.

⁴² Anarhizem dobi mednarodno veljavo in moč z ustanovitvijo Bakuninove mednarodne tajne anarhistične organizacije »Aliansa socialistične demokracije« leta 1868 v Ženevi. Glej: MEID, V, Ljubljana 1975, str. 7–76 (Komplot proti mednarodnemu delavskemu združenju); MEID, IV, str. 335–339 (Marxov govor o Haaskem kongresu); Marjan Britovšek, *Delavsko gibanje in anarhizem*, Časopis za kritiko znanosti 35–36, 1979, str. 105–186.

⁴³ »Bakunizem« (ena od različic anarhizma, poimenovana po M. Bakuninu) kot celostna socialnopolitična doktrina se je izoblikoval v šestdesetih letih 19. stoletja, teoretična osnova pa je podana v Bakuninovem delu »Državnost in anarhija« (Ženeva 1873). Temeljna teza bakunizma je, da država predstavlja v vsakem primeru prisilo in suženjstvo, zaradi česar je osvoboditev delavskega razreda možna le z uničenjem vsake države. S tem, ko zavrača vsakršno državo, bakunizem zavrača tudi obliko diktature proletariata, namesto tega pa se zavzema za »svobodno organizacijo delavskih množic«, ki bi uredničevala »razredno izenačenje«. Zavzemali so se za takojšnjo organizacijo ljudske vstaje, njihova taktika zarotništva in terorizma pa je bila v nasprotju z marksistično teorijo revolucije.

tedanjo Internacionalo (marksisti, proudhonisti⁴⁴, bakunisti, blanquisti⁴⁵), je ideja socializma v svoji marksistični⁴⁶ obliki vse bolj postajala prevladujoča ideologija mednarodnega delavskega gibanja⁴⁷, čeprav niti v 70. letih še ni obstajalo to, kar danes običajno imenujemo »marksizem/marksizmi«⁴⁸. Vendar bi tako pri Marxu kot Engelsu zaman iskali anticipacijo poznejših kontroverz, kot so bile tiste med »reformisti« in »revolucionarji« oziroma med »desnico« in »levico« znotraj marksističnih gibanj. Za oba klasika marksizma vprašanje ni bilo v tem, če so delavske stranke reformistične ali revolucionarne, in tudi ne, kaj pravzaprav pomenijo ti izrazi. Problem je bil, kako preseči različne manifestacije nezrelosti, ki so zavirale razvoj razrednih proletarskih gibanj in jih na primer, zadrževale pod vplivom različnih oblik demokratskega radikalizma (torej buržoazije ali drobne buržoazije), ali pa so jih poskušali istovetiti z različnimi tipi utopij ali domišljjskih poskusov za dosego socializma, predvsem pa so, po Marxovem mnenju, cepili nujno enotnost ekonomskega in političnega boja.⁴⁹ Marxu je, kljub mnogim težavam in nasprotovanjem, uspelo uveljaviti svoje (marksistične) zahteve, kar potrjuje tudi *statut Internationale*,⁵⁰ sprejet septembra 1871 na londonski konferenci; in sicer:

- da osvoboditev delavskega razreda mora biti dejanje delavskega razreda samega;
- da boj za osvoboditev delavskega razreda ni boj za razredne privilegije in monopole, marveč – za enake pravice in dolžnosti, za uničenje slehernega razrednega gospodstva;
- da je ekonomska podreitev delavca tistemu, ki ima monopol nad delovnimi sredstvi, tj. virom življenja, temelj suženjstva v vseh njegovih oblikah, temelj vsakršne družbene bede, intelektualne zaostalosti in politične odvisnosti;
- da je zato ekonomska osamosvojitev delavskega razreda tisti veliki cilj, kateremu naj bi bilo vsako politično gibanje podrejeno kot sredstvo;
- da so vsa dosedanja prizadevanja usmerjena k temu velikemu cilju, propadla zato, ker delavci različnih strok niso bili solidarni in ker ni bilo bratskih zvez med delavci različnih dežel;

⁴⁴ »Proudhonisti« so bili pristaši drobne privatne lastnine in premoženjskega izenačevanja. Nasprotovali so stavkam, političnemu boju in revoluciji. Socializem so razumeli kot federacijo komun in delavskih zadrug, ki bi gospodarsko slonele na mreži posesti posameznikov in majhnih skupin. Med seboj bi bili tako razdrobljeni producenti povezani s sporazumom o menjavi in kreditiranju (ustanavljanje lastnih bank), kar naj bi vsakomur zagotavljalo produkte lastnega dela. Marx je proudhonistom ugovarjal: »Da bi se družbena proizvodnja spremenila v velik in harmoničen sistem svobodnega kooperativnega dela, so nujne splošne socialne spremembe temeljev družbenega reda, ki jih lahko dosežemo le s preходом organiziranih družbenih sil, tj. državne oblasti, iz rok kapitalistov, tj. veleposestnikov, v roke samih proizvajalcev« (Predrag Vranicki, *Zgodovina marksizma*, I, Ljubljana 1983, str. 161).

⁴⁵ Louis Blanqui (1805–1881), francoski revolucionar in vodja francoskega proletariata v revoluciji 1848. Kot utopični komunist je učil, da mora zarotniška revolucionarna elita nasilno strmoglaviti buržoazijo, vzpostaviti revolucionarno diktaturo in uporabiti osvojeno državno oblast za izvedbo družbenoekonomske in kulturne reforme. V ječi je preživel 36 let.

⁴⁶ Georges Haupt, Marx in marksizem, v: *Zgodovina marksizma*, I (Marksizem v Marxovem času), Ljubljana 1984, str. 272–291. Avtor razmišlja o tem, koliko je bil sam izraz »marksizem« v rabi za časa Marxa in Engelsa in koliko je danes še uporabljen (»bolj primerno je uporabljati množino, tj. govoriti o marksizmih«).

⁴⁷ Ne glede na to, kako je definiran, je pravi in resnični delavski razred predstavljal v tem času le manjšino prebivalstva, razen v Angliji.

⁴⁸ Hans-Josef Steinberg, Stranka in nastanek marksistične ortodoksije, v: *Zgodovina marksizma*, II (Marksizem v obdobju Druge internacionale), Ljubljana 1986, str. 169. Avtor ugotavlja, da je bila delavskemu gibanju ponujena na izbiro bogata paleta socialističnih teorij, ki v gibanju niso ostale brez odmeva. Marksizem se je še v drugi polovici 70. let samo delno uveljavil v nemški socialni demokraciji, kar je razvidno tudi iz Beblovega pisma Engelsu (maja 1873): »Ne smete pozabiti, da Lassalova besedila dejansko predstavljajo, s svojim poljudnim jezikom, osnovo socializma množic« (August Bebel's Briefwechsel mit Friedrich Engels, 's Gravenhage 1965, str. 14).

⁴⁹ Eric Hobsbawm, Politični vidiki prehoda iz kapitalizma v socializem, v: *Zgodovina marksizma*, I, str. 247.

⁵⁰ V primerjavi z Manifestom komunistične stranke, t.i. komunistično "biblijo", so dokumenti Internationale manj radikalni, kar je razumljivo spričo njene idejne heterogenosti, kljub temu pa ohranjajo marksistično vizijo.

- da v svojem boju proti združeni oblasti bogatega razreda lahko proletariat deluje kot razred le, če se organizira v posebno stranko, ki bi nastopala proti vsem starim strankam, sestavljenim iz bogatih razredov;
- ta organizacija proletariata v politično stranko je nujna zato, da se zagotovi zmaga socialne revolucije in njen končni cilj – odprava razredov.⁵¹

Nedvomno so izkušnje *pariške komune* (1871)⁵² in krepitev proletarskega gibanja tako v nacionalnem kot mednarodnem merilu⁵³ pripomogle k sprejetju odločilnega sklepa o nujnosti ustanavljanja samostojnih delavskih strank: »Delavski razred lahko deluje proti združeni sili lastniških razredov samo kot razred, tako da se sam organizira kot posebna politična stranka proti vsem starim strankarskim tvorbam lastniških razredov...«⁵⁴ Temeljna naloga, kakor sta jo videla Marx in Engels, je bila posplošiti delavsko gibanje do stopnje, ko bi se spremenilo v razredno gibanje oziroma ga v krajšem časovnem obdobju spremeniti v politično gibanje, v delavsko stranko, ki se loči od vseh drugih strank posedujočih razredov in teži k osvojitvi politične oblasti. Potemtakem naj bi bilo za delavce življenjskega pomena, da se ne umaknejo iz političnega delovanja in ne dovolijo, da se loči »ekonomsko gibanje od njihove politične dejavnosti.«⁵⁵ Nedvomno je Internacionala s svojim delom ter sprejetimi smernicami sprožila in pospešila proces nastajanja samostojnih socialističnih delavskih strank v Evropi in Ameriki, temelječih na njenih teoretičnih izhodiščih. Marx in Engels sta seveda podprla ustanavljanje organiziranih političnih strank, ki so izražale samostojnost delavskega razreda, če le ni šlo za nekatere sekte. Vprašanja strukture, organizacije ali sociologije stranke je bilo za njiju drugotnega pomena – »ni pomembno, kako je stranka organizirana, da je le delavska stranka, ki se loči od drugih«. Cilj stranke mora biti, da postane organiziran razred; pri tem nista odstopila od trditve iz Manifesta, da komunisti ne tvorijo ločene stranke, ki bi bila nasprotna drugim delavskim strankam,⁵⁶ in nikoli nista izdelala posebnih načel, ki bi služila za oblikovanje proletarskega gibanja. »Vsak razred se mora seveda organizirati kot razred pri sebi doma in njegova dežela je neposredno torišče bojov. Toliko je njegov razredni boj nacionalen, ne po vsebini, temveč po obliki«⁵⁷, je komentiral Marx začetek novega obdobja v razvoju delavskega gibanja.

Idejna razčiščevanja v nemški socialni demokraciji

V razdobju med letoma 1869 in 1893 je nastalo 16 socialističnih delavskih strank in skupin. Posebej zanimiva je bila rast socialističnega gibanja v *Nemčiji*, ki po Komuni vse bolj postaja množično oporišče mednarodnega delavskega gibanja. Še več, za naklonjenost nemškega proletariata sta se sočasno borili dve delavski stranki: lassallovska Splošna nemška delavska zveza (parlamentarno-reformistična)⁵⁸ ter Socialnodemokratska delavska stranka (vulgarno-

⁵¹ Vranicki, *Zgodovina marksizma*, I, str. 159–160.

⁵² Ni pretirano reči, da je Marx kot edino možno »diktaturo proletariata« – ki jo je bil sam v stvarnosti preučil – videl pariško komuno, ki ji je idealno namenjeno, da postane neke vrste »ljudska fronta vseh družbenih razredov«, ki ne živijo od dela drugih, pod vodstvom in hegemonijo delavcev (Marx, *Državljanska vojna v Franciji*, MEID, IV, str. 303). Glej: Pero Damjanović in Ašer Deleon (ur.), *Pariska komuna 1871–1971*, I-II, Beograd 1971.

⁵³ Nedvomno je hitri razvoj kapitalističnega gospodarstva (predvsem industrializacija) Evrope in Združenih držav povzročil, da so v teh deželah nastajale velike proletarske množice.

⁵⁴ Marks-Engels-Dela (MED), XXVIII, Beograd, 1977, str. 344; *Pariska komuna*, I, str. 149–150.

⁵⁵ Hobsbawm, *Politični vidiki prehoda iz kapitalizma v socializem*, v: *Zgodovina marksizma*, I, str. 245.

⁵⁶ MEID, II, str. 603 (Manifest: Proletarci in komunisti).

⁵⁷ MEID, IV, str. 496 (Marx, *Kritika gothskega programa*).

⁵⁸ Ferdinand Lassalle je leta 1863 ustanovil Allgemeiner Deutscher Arbeiterverein (Splošno nemško delavsko zvezo); za stranko je izdelal program, s katerim je začrtal strogo centralizirano organizacijo z velikimi pooblastili predsednika. Glej: *Programmatische Dokumente der deutschen Sozialdemokratie*, Bonn 1990, str. 143–145 (Leipzig, 23. Mai 1863).

marksistična), ki sta jo v Eisenachu (1869)⁵⁹ ustanovila A. Bebel⁶⁰ in W. Liebknecht.⁶¹ Da bi okrepili svojo idejno, politično in mobilizacijsko moč ter vzpostavili organizacijsko enotnost, sta obe delavski stranki v začetku 70. let težili k združitvi.⁶² Engels je v pismu Beblu⁶³ svaril eisenachovce pred prenatlajenostjo, da se na vsak način združijo z lassallovci: »Če je nekdo, kot ste vi, do neke mere v položaju, da konkurira Splošnemu nemškemu delavskemu združenju, se lahko začne preveč ozirati na konkurenta. Navadi se, da vedno najprej pomisli nanj. Toda Splošno nemško delavsko združenje in Socialnodemokratska delavska stranka skupaj predstavljata samo neznatno manjšino nemškega delavskega razreda.⁶⁴ In po našem mnenju, ki nam ga je potrdila dolgotrajna praksa, ni prava propagandna taktika tista, s pomočjo katere se od nasprotnika tu in tam odvrne posameznike ali skupine članov, temveč tista, ki deluje na veliko in še ravnodušno množico. Ni se treba zavesti z evforijo združevanja!«⁶⁵ Toda težnja po združitvi⁶⁶ je bila tako močna, se spominja Bebel, da so odpadli vsi kritični pomisleki glede kompromisnega programa nove stranke, sprejetega v Gothi.⁶⁷ Predloženi program je Engels v pismu Beblu⁶⁸ označil za eklektičnega⁶⁹, eisenachovcem pa očital popustljivost pred reformističnimi stališči in vplivi lassallovcev. Na koncu je pripisal, da se z Marxom popolnoma ogražujeta od tega programa, ker je »takšen, da se Marx in jaz, če bo sprejet, nikoli ne bova mogla opredeliti za novo stranko, nastalo na tej osnovi. Morala bova zelo resno razmisliti, kakšno stališče naj bi tudi javno zavzela do nje. Zavedajte se, da se v tujini nama pripisuje odgovornost za vsako izjavo in postopek nemške socialnodemokratske delavske partije. Ljudje si mislijo, da midva od tu vse skupaj nadzirava, čeprav vedo prav tako dobro kakor midva, da se skoraj nikoli nisva niti najmanj vmešavala v notranje partijske zadeve, pa tudi če sva se, sva se le zato, da bi, če bi bilo mogoče, popravila poteze, in to samo teoretične, ki so bile po

⁵⁹ Ibidem, str. 171–176 (Programm und Statuten der Sozialdemokratischen Arbeiterpartei, beschlossen auf dem Kongress in Eisenach 1869).

⁶⁰ August Bebel (1840–1913), voditelj nemškega in mednarodnega delavskega gibanja; od 1866 član I. internacionale. Bebel je v svoji avtobiografiji priznal, da je bilo čutiti Marxova dela v nemškem delavskem gibanju šele proti koncu 60. let, kot tudi, da so v Nemčiji prišli k Marxu prek Lassalla. Glej: A. Bebel, *Ausgewählte Reden und Schriften*, Bd. VI (Aus meinem Leben), Berlin 1983.

⁶¹ Wilhelm Liebknecht (1826–1900), voditelj nemškega in mednarodnega delavskega gibanja, udeleženec revolucije 1848/49, član Zveze komunistov in I. internacionale. »Okrog Marxa so se zbiral, tako v Generalnem svetu kakor v določenem številu sekcij, mnogi člani, ki so tvorili 'Marxovo stranko'; toda razen redkih izjem celo tisti, ki se sklicujejo na 'Marxovo šolo', ali tisti, ki jih štejejo za 'marksovece', ne delijo ali ne poznajo njihovih idej. Njegovi najbližji pristaši, kot Wilhelm Liebknecht, sprejemajo njegovo vodstvo, politično platformo, ne da bi zato bili 'marksisti'« (Haupt, Marx in marksizem, v: *Zgodovina marksizma*, I, str. 278–279).

⁶² Wolfgang Abendroth, *Einführung in die Geschichte der Arbeiterbewegung*, I, Heilbronn 1988, str. 87–104. Avtor razpravlja o vplivu obeh strank na razvoj nemškega delavskega gibanja.

⁶³ Marx-Engels, *Werke /MEW/*, Bd. 33, Berlin 1966, str. 589 (20. VI. 1873).

⁶⁴ W. Abendroth, *Socialna zgodovina evropskega delavskega gibanja*, Ljubljana, 1971, str. 44. Avtor navaja podatke, da so na volitvah v državni zbor leta 1874 eisenachovci in lassallovci zajeli manjši del nemškega delavskega razreda, saj je vsaka od nasprotnih strank dobila le tri odstotke oddanih glasov.

⁶⁵ MED, XL, str. 517.

⁶⁶ Na združitvenem kongresu (eisenachovcev in lassallovcev) v Gothi (22. – 27. V. 1875) je bila oblikovana enotna Socialistična delavska stranka Nemčije. Nova stranka je na državnoborskih volitvah (1877) dobila 9% glasov.

⁶⁷ *Programmatische Dokumente der deutschen Sozialdemokratie*, str. 177–183 (Programm und Organisationsstatuten der Sozialistischen Arbeiterpartei Deutschlands, beschlossen auf dem Vereinigungskongress in Gotha 1875); Marx, *Kritika Gothskega programa* (Engelsov predgovor): MEID, IV, str. 479–509.

⁶⁸ MEW, Bd. 19, Berlin 1962, str. 7–8 (Pismo Beblu, 18. – 28. III. 1875).

⁶⁹ Istega mnenja je bil tudi avstrijsko-nemški politik in vodilni marksistični teoretik Karl Kautsky (1854–1938), ko je označeval razvoj socializma v Nemčiji v letih 1870–1880: »Rezultati Marxovega in Engelsovega preučevanja so v splošnem sprejeti; toda njuno bistvo so pogosto slabo dojeli in število doslednih marksistov je bilo kaj skromno. Gothski program, Dühringov vpliv, uspeh Quintesence socializma gospoda Schäffleja v partijskih krogih – vse to kaže, do kolikšne mere je bil razširjen eklekticizem» (K. Kautsky, *Darwinismus und Marxismus*, *Die neue Zeit*, 13/1894).

najinem mnenju zgrešene. Sicer zadeva ni toliko v uradnem programu neke stranke, temveč v tem, kaj ta stranka počne. Toda novi program je vedno javno izobešena zastava in zunanji svet presoja stranko po njem. Zato nikakor ni potrebno, da pomeni korak nazaj v primerjavi z eisenachovskim. Misliti bi morali, kaj bodo o tem programu dejali delavci drugih dežel, kakšen vtis bo naredilo to, da je celoten nemški socialistični proletariat pokleknil pred lassallovstvom.«⁷⁰ Podobno stališče je zavzel tudi Marx, ki je menil, da bi bilo bolje začeti skupno akcijo, kot pa sprejeti teoretično sporen program. Marx, ki je program ocenjeval še z vidika evropske proletarske revolucije, tudi ni soglašal z nacionalno zaprtostjo gothskega programa in pozabljanjem na internacionalistične cilje: »Vsak razred se mora seveda organizirati kot razred pri sebi doma in njegova dežela je neposredno torišče bojev. Toliko je njegov razredni boj nacionalen, ne po vsebini, temveč po obliki.«⁷¹

V novo nastali združeni nemški socialnodemokratski stranki kritike Marxa in Engelsa⁷² dolgo časa niso hoteli razumeti, ali pa je zares niso doumeli.⁷³ To je bilo opaziti tako v nazorih posameznih strankinih akterjev glede združitve, kakor ob vseh velikih idejnih in političnih razpravah, ki so jih vodili v gibanju po gothskem kongresu – predvsem ob Engelsovi kritiki Dühringovih stališč⁷⁴ in ob pojavu t.i. desnega (promeščanskega) odklona v stranki. V posebnem pismu nemškim partijskim voditeljem sta klasika pozvala voditelje stranke,⁷⁵ naj dojamajo vsebino navedenega odklona; zagovorniki (Karl Höchberg, Carl August Schramm, Eduard Bernstein) so »socializem spremenili v abstrakten humanistični nauk o osebni sreči individua in o vzajemnem bratstvu ljudi ter ga zamenjali s socialnim človekoljubjem«. Voditelji stranke sta opozorila, da bo – z zanikanjem razrednega boja in revolucionarne usmeritve gibanja –, stranka skopljena in bo proletarske energije konec, če bodo šli po tej poti dalje. Vodstvu stranke sta sugerirala, naj odstrani iz nje ljudi, ki javno odstopajo od njenega programa: »To so predstavniki malomeščanstva, ki se oglašajo v strahu, da ne bi proletariat, ki ga sili njegov revolucionarni položaj, šel predalet. Namesto odločne organizacijske politike predlagajo splošno pomiritev, namesto boja proti vladi in buržoaziji si ju skušajo pridobiti in pregovoriti, namesto da bi se ključevalno uprli nasilnostim od zgoraj, se jim ponižno uklanjajo in priznavajo, da je kazen zaslužena. Vse zgodovinsko nujne spore pretvarjajo v nesporazume in vsako diskusijo končajo z zatirjevanjem, da smo si v glavnih vprašanih vendarle vsi edini.« V zaključku sta zapisala, da se bosta s stranko razšla, če se bo stranka podala na meščansko pot: »Skoraj štirideset let sva naglašala, da je razredni boj med proletariatom in buržoazijo veliki vzvod modernega družbenega prevrata. Nemogoče je torej, da bi se skladala z ljudmi, ki hočejo razredni boj odpraviti iz gibanja. Pri ustanovitvi Internationale smo izrecno formirali bojno geslo: Osvoboditev delavskega razreda mora biti stvar delavskega razreda samega.«⁷⁶

Vprašanje pomena političnega in teoretsko utemeljenega programa se je stalno obnavljalo. Engels je leta 1882 v pismu E. Bernsteinu zapisal: »Biti s pravilnim programom trenutno v

⁷⁰ MEW, Bd. 19, str. 7–8.

⁷¹ MEID, IV, str. 496 (Kritika gothskega programa).

⁷² Npr. nemški socialni demokrat, sociolog in zgodovinar Franz Mehring (1846–1919) je obravnaval Lassalla kot Marxovega učenca in sodelavca. Glede Lassallovega delavskega programa je menil, da je to Komunistični manifest v ogledalu nemških razmer (Franz Mehring, *Historija njemačke socijalne demokracije*, II, Zagreb 1953, str. 303).

⁷³ Klasika sta presodila, da je bolj oportuno, da njune kritične opombe ostanejo notranje partijska zadeva in zato širša javnost 15 let ni vedela za njuno kritično zadržanost do združitvenega programa; v tiskani obliki je Kritiko gothskega programa prvič izdal Engels v tedniku nemške socialne demokracije *Die neue Zeit* (18/1891).

⁷⁴ F. Engels, *Gospoda Evgena Dühringa prevrat v znanosti* (»Anti-Dühring«), Ljubljana 1965. Dühring (1833–1921), nemški filozof, vulgarni materialist, ideolog reakcionarnega malomeščanskega socializma, antisemit.

⁷⁵ MEID, V, str. 101–112 (»Cirkularno pismo«: Marx in Engels – A. Beblu, W. Liebknechtu, W. Brackeju idr., 17./18. septembra 1879).

⁷⁶ Ibidem, str. 111–112.

manjšini – kot organizacija – je še zmeraj bolje, kakor imeti brez programa številne, a pri tem skorajda nominalne privrženke. Vse življenje smo bili v manjšini. Pri tem smo se zelo dobro počutili. Ko se ustanovi partija, v kateri lahko vsakdo sodeluje, to ni več nikakršna partija.«⁷⁷ Na kongresu nemške socialnodemokratske stranke (Halle, 15. oktober 1890) je W. Liebknecht načel vprašanje novega programa,⁷⁸ ki naj bi ga sprejeli na naslednjem kongresu. Prvotni programski osnutek sta v glavnem sestavila A. Bebel in W. Liebknecht, nakar je strankino vodstvo razvilo široko javno razpravo. Engels, ki se je v razpravo aktivno vključil, je menil, da so v osnutku še ostale usedline lassallovstva (izpuščena je bila zahteva po vzpostavljanju revolucionarne demokratske republike in diktature proletariata), čeprav so bile sprejete nekatere temeljne Marxove pripombe na gothski program;⁷⁹ obenem je nasprotoval taktiki t.i. realistične (oportunistične) politike, ki je v bistvu konkretizirala mirno (reformistično) pot v socializem: »To pozabljanje velikih temeljnih stališč zaradi trenutnih dnevnih interesov, ta gonja in prizadevanje za trenutnim uspehom, ne glede na poznejše posledice, ta odpoved prihodnosti gibanja na ljubo njegovi sedanjosti je lahko 'pošteno' mišljena, toda to je in ostane oportunizem in 'pošteni' oportunizem je morda najnevarnejši med vsemi.«⁸⁰

Na kongresu v Erfurtu (14. – 21. X. 1891) so sprejeli novo verzijo osnutka, ki jo je ob podpori Bebla in Engelsa pripravil Kautsky. Engels je po kongresu pisal A. Sorgerju⁸¹: »Zadoščenje imamo, da je Marxova kritika povsem prodrla. Odstranjen je tudi poslednji ostanek lassallovstva. Z izjemo nekaterih slabo redigiranih mest (kjer je samo stil slab in splošen), ni mogoče več ugovarjati programu, vsaj ne po prvem branju.«⁸² Sprejeti program je odločilno vplival tudi na programe novonastajajočih socialističnih delavskih strank; proces združevanja različnih skupin v enotna gibanja in stranke je podobno kot v Nemčiji potekal tudi v drugih evropskih deželah. Delavsko gibanje v Nemčiji je bilo nedvomno najmočnejše in politično najvplivnejše gibanje svojega časa, z njim pa tudi nemška socialnodemokratska stranka.⁸³

Razumevanje internacionalizma

Po razpustitvi Internationale se je teža socialistične internacionalistične dejavnosti prenesla na področje neposrednih bilateralnih odnosov novonastalih delavskih strank. Engels, ki je po smrti Marxa (1883) v celoti prevzel vlogo teoretičnega usmerjevalca mednarodnega delavskega socialističnega gibanja, je nesporno prispeval vrsto originalnih rešitev, ki bodo tako ali drugače ohranile svojo aktualnost v teoriji in praksi II., pa tudi III. internationale. Med drugim je odločno nasprotoval pretenzijam posameznih strank, da bi v mednarodnem delavskem gibanju prevzele vodilno vlogo. V Predgovoru k *Nemški kmečki vojni* (1874) ugotavlja, da je prišlo v Nemčiji v tem času do izredno hitrega razvoja kapitalizma in s tem tudi do razvoja pravega industrijskega proletariata. Nemški delavci so postali dejanska med-

⁷⁷ MEW, Bd. 35, Berlin 1967, str. 403–404.

⁷⁸ Abendroth, Einführung in die Geschichte der Arbeiterbewegung, I, str. 120.

⁷⁹ MEID, V, str. 589–605 (Engels, H kritiki socialnodemokratičnega programskega osnutka iz leta 1891).

⁸⁰ Ibidem, str. 600.

⁸¹ Albert Sorge (1828–1906), nemški politik in publicist, vidna osebnost mednarodnega delavskega in socialističnega gibanja; od leta 1852 je živel v ZDA. V Ameriki je organiziral sekcije I. internationale; bil sekretar njenega Generalnega sveta (1872–74) ter bil med ustanovitelji Socialistične delavske stranke ZDA in organizacije Industrijski delavci sveta (Industrial Workers of the World). Napisal je delo Delavsko gibanje v ZDA ter za tisk pripravil svojo korespondenco s K. Marxom in F. Engelsom (Stuttgart, 1906).

⁸² MEW, Bd. 38, Berlin 1968, str. 183 (24. X. 1891).

⁸³ Dejansko v praksi ni obstajal nikakršen vzorec za nov tip socialističnih delavskih množičnih strank, pa tudi ne za vedno bolj razširjene nacionalne socialnodemokratske stranke, ki v resnici niso imele nobenega tekmeča na levici, kot je bilo to v primeru Nemčije.

narodna avtoriteta, avantgarda mednarodnega delavskega gibanja. To se jim je po njegovem mnenju posrečilo zato, ker so uspeli razviti in strniti boj na teoretično političnem in praktično ekonomskem področju in ker so znali uspešno uporabljati revolucionarne izkušnje dotedanjega mednarodnega delavskega gibanja in teoretikov socialistične misli. Vendar opozarja: »Ne da se prerokovati, kako dolgo jih bodo dogodki pustili na tem častnem mestu – saj niti ni v korist gibanja, da mu korakajo na čelu delavci katerega koli posameznega naroda. Dokler pa so na njem, upajmo, da bodo svojo nalogo opravljali, kakor se spodobi.«⁸⁴ Menil je, da tudi partija, ki ima trenutno največji ugled v vrstah evropskega proletariata, nima pravice, da bi govorila v imenu vseh delavskih partij: »Položaj nemških delavcev na čelu evropskega gibanja sloni na njihovem internacionalističnem obnašanju med (francosko-prusko) vojno.«⁸⁵ Obenem je ostro zavrnil P. Lafargueja, ko se je v proglasu francoske partije pojavila misel, da je Franciji pripadla vloga vodilnega naroda v buržoazni revoluciji 1789–1798 in da ji pripada enaka vodilna vloga tudi v socialistični revoluciji. Menil je, da to ni v skladu z idejo internacionalizma in s sodobnimi zgodovinskimi razmerami, ter predvideval, da bo bitka odložena v Nemčiji, ker je sedaj tam socializem najbolj prežet množice. Izrecno je poudaril, da je lahko osvoboditev vsega proletariata samo mednarodna zadeva; če se jo namreč skuša omejiti na Francijo, mora revolucija propasti. Socialisti si morajo med revolucijo med seboj pomagati, to pa ne pomeni, da naj bi Francozi revolucijo izvažali.⁸⁶ »Internacionalna enotnost lahko obstaja le med narodi, pri čemer sta avtonomnost in neodvisnost glede notranjih vprašanj vključeni v samem boju internacionalizma.«⁸⁷ Za vedno je minil čas, ko je lahko en narod terjal, da bi vodil vse ostale.«⁸⁸ Če se ob tem spomnimo na strahotne posledice Stalinove teorije in prakse graditve »socializma v eni deželi«, ki je »vzklila na gnoju reakcije zoper oktober«, kot je zapisal Trocki v *Permanentni revoluciji*⁸⁹, potem lahko označimo Engelsova razmišljanja za vizionarska.

Krepitev delavskega gibanja v obdobju Druge internacionale

Oblikovanje množičnih delavskih strank, v katerih je vedno bolj prevladoval marksizem – takšen, kakor ga je opredelila predvsem nemška socialnodemokratska stranka (v erfurtskem programu)⁹⁰ –, ter revolucionarno marksistično gibanje v nerazvitih agrarnih deželah vzhodne in južne Evrope sta pripeljali do razvoja *Druge internacionale*.⁹¹ Okoliščine, ki so pospeševale tak razvoj in so po letu 1890 postale kar precej splošne, so bile legalnost, ustavna politika in razširitev volilne pravice. Nasprotno pa so se močno spremenile revolucionarne možnosti, kakor so bile tradicionalno pojmovane. Razprave in kontroverze med socialisti iz obdobja II. internacionale odsevajo vprašanja, ki so izbruhnili iz teh sprememb. Z ustanovitvijo nove

⁸⁴ MEID, III, str. 197–198.

⁸⁵ MEW, Bd. 19, str. 5 (Engels, Pismo Beblu, 18/28. III. 1875).

⁸⁶ MEW, Bd. 39, Berlin 1968, str. 89 (Engels, Pismo Lafargueju, 27. VI. 1893). Paul Lafargue (1842–1911), francoski marksist, deloval v I. in II. Internacionali; skupaj z J. Guesdejem ustanovil francosko delavsko partijo.

⁸⁷ Ibidem, str. 82 (Engels, Pismo Lafargueju, 20. VI. 1893).

⁸⁸ MEW, Bd. 38, Berlin 1968, str. 494 (Engels, Pismo Lafargueju, 14. X. 1892).

⁸⁹ Lav Trocki, *Permanentna revolucija*, Rijeka 1972.

⁹⁰ *Programmatische Dokumente der deutschen Sozialdemokratie*, Bonn 1990.

⁹¹ Georges Haupt, *La deuxième Internationale 1889–1914. Etude critique des sources. Essai bibliographique*, Paris 1964; Krivoguz Igor, *The Second International 1889–1914*, Moscow 1989; Julius Braunthal, *Geschichte der Internationale*, I, Hannover 1961, str. 201–363; *Internationalism in the Labour Movement (1830–1940)*, I-II, IISH Amsterdam, Leiden 1988; *The Formation of Labour Movements (1870–1914) – An International Perspective*, I-II, IISH Amsterdam, Leiden 1990.

Internacionala (Pariz, 1889)⁹² se je zastavljalo vprašanje njene bodoče organiziranosti: ali vzo-rec I. internacionala – kot enotne socialistične stranke – še ustreza novemu času. V pripravah na drugi kongres (Bruselj, 1891)⁹³ si socialisti v tem niso bili enotni: mnogi so se še naprej zavzemali za modele kopiranja statuta I. internacionala. Engels se je takemu mehanicizmu zoperstavil; menil je, da v razmerah delovanja močnih in množičnih samostojnih nacionalnih socialističnih strank ni mogoč enak način usmerjanja mednarodnega gibanja, zlasti ne obnova centralistične vloge Generalnega sveta (»Internacionala lahko v obstoječih razmerah dosega zadovoljive rezultate z rednimi kongresi«⁹⁴), pač pa naj bo težišče na stalnem bilateralnem sodelovanju strank.

Problem dialektičnega razmerja temeljne idejno teoretske enotnosti II. internacionala in nujne zgodovinsko pogojene različnosti programov pripadajočih članic je – na Engelsov pred-log – opredelila resolucija tretjega kongresa (Zürich, 1893)⁹⁵: »Kongres izraža željo, da naj bo prvi del programa socialnodemokratskih partij vseh dežel, v katerem je izražena potreba po ekonomskem prevratu, za vse partije enako formuliran, da pa se drugi del, ki navaja sredstva, ki jih velja uporabiti, prilagodi ekonomskim in političnim razmeram v vsaki deželi.« Engels je predlagano resolucijo podkrepil z naslednjimi besedami: »Proletariatu posameznih dežel je bilo prepuščeno, da se organizira po svoje. To se je zgodilo in sedaj je Internacionala mnogo močnejša kot prej. V tem smislu je potrebno nadaljevati z delom na skupnih tleh. Diskusijo moramo dovoliti, da se ne bi pretvorili v sekto, toda mora se ohraniti skupno stališče. Elastična zveza, prostovoljno združevanje, ki ga podpirajo kongresi, nam zadoščajo za zmago, ki nam je nobena sila sveta ne more oteti.«⁹⁶ Druga internacionala se je oblikovala in rasla kot pro-stovoljno združenje nacionalnih socialističnih strank in sindikatov. Socialisti so si bili edini, da je treba organizirati sindikalne organizacije delavcev za ekonomski boj, socialistične stranke pa za politični boj, da se je treba aktivirati v parlamentih v boju za delavske zahteve, da je treba propagirati enako in splošno volilno pravico, da je treba vključiti v politični boj ženske. Mednarodni stiki delavskega gibanja so se v Internacionali ohranjali predvsem v obliki periodičnih mednarodnih kongresov, medtem ko je vsaka stranka še naprej obstajala kot avtonomna organizacijska enota. Vrhovni organ je bil kongres, kajti II. internacionala za razliko od prejšnjih mednarodnih delavskih organizacij v začetku ni imela stalnega centralnega organa; šele leta 1900 so ustanovili Mednarodni socialistični biro (ISB), ki je bil le pomožno, nekakšno informativno središče, ni pa imel nobene vodstvene funkcije.

Političnemu gibanju proletariata so se v obdobju prehoda iz svobodne konkurence libe-ralnega kapitalizma v gospodstvo monopolov v zadnjih treh desetletjih 19. stoletja odpirale široke možnosti mirnega, legalnega razvoja. Uspehi, ki so jih socialnodemokratske stranke dosegale (pravica do lastnih ekonomskih, prosvetnih, kulturnih, športnih in drugih organizacij, zakonita pravica do štrajka, razne vrste socialnega zavarovanja, delovna zaščita, osemurni delavnik, splošna in enaka volilna pravica itd.), so bili posledica političnega pritiska močnega in številnega proletariata na visoki stopnji razredne organiziranosti in zavesti. Tip milijonske množične delavske partije je ustrežal razmeram in je bil sploh mogoč edino v kapitalističnih deželah z razvito socialnoekonomsko strukturo in bogato demokratično tradicijo. Kapitali-zem razvitih dežel je bil takrat v eri prosperitete, zato je vladajoči razred lahko »popuščal« organiziranemu proletariatu. Boj delavskega razreda je onemogočil neomejeno eksploatacijo

⁹² Congrès international ouvrier socialiste (Paris 14–21 Juillet 1889): Le Congrès marxiste; Le Congrès possi-biliste, Minkoff-Reprint, Genève 1976.

⁹³ Congrès International ouvrier socialiste (Bruxelles 16 – 23 Aout 1891), Minkoff-Reprint, Genève 1976.

⁹⁴ MEW, Bd. 22, Berlin 1963, str. 408–409.

⁹⁵ Congrès International ouvrier socialiste (Zürich 6–12 Aout 1893), Minkoff-Reprint, Genève 1980.

⁹⁶ Ibidem, str. 331 (Engels).

in prisilil lastnike kapitala, da so poiskali druge poti za ustvarjanje profita. Uvajanje nove tehnike in intenzifikacija dela sta privedla do hitrega naraščanja produktivnih sil, hkrati pa tudi do razširjanja kapitalističnih tržišč po vsem svetu. Privilegirani položaj razvitih držav sveta, eksploatacija cenene delovne sile in naravnih bogastev kolonialnih dežel sta buržoaziji omogočala, da je bolj nagrajevala delavski razred matične dežele. S koncesijami domačemu delavskemu razredu (delno tudi na račun kolonialnih ljudstev) je vladajoči razred topil ostrino razrednega boja in zadrževal notranji razvoj v sorazmerno mirnih mejah. Nedvomno so uspehi, ki jih je delavski razred dosegal prek buržoaznih institucij v obdobju mirnega razvoja kapitalizma, začeli porajati samozadovoljstvo z doseženimi rezultati. Izkušnje in uspehi legalnega boja so realno dopuščali zamisel, da si bo lahko delavski razred prisvojil oblast prek volilnih zmag v parlamentarnem boju. V končni fazi se je ta ideja spremenila v enostrano trditev, da je mirna parlamentarno-demokratska pot edina možna pot do delavske oblasti.⁹⁷ Ključno vlogo v tem vsebinskem preobratu je odigrala vse bolj naraščajoča in vplivna strankarska birokracija, ki je na eni strani zavirala leve (revolucionarno usmerjene tendence) v lastnih vrstah, na drugi pa uveljavljala sodelovanje z meščanskimi strankami (ministerializem, politična kombinatorika). S tem, ko se je krhala revolucionarna ost delavskega gibanja, se je na drugi strani vse bolj krepila reformistična smer, ki je poskušala revidirati temeljna načela marksizma.

Revizija 'uradnega' marksizma – pot k idejni diferenciaciji socialne demokracije

Engelsova smrt (1895) je bila za skupino vodilnih 'marksistov' povod oziroma znak, da je prišel čas, ko je mogoče priti na dan z zahtevo po teoretski reviziji temeljnih Marxovih in Engelsovih postavk. Konkretni korak k utemeljitvi revizionizma je storil Eduard Bernstein⁹⁸ (1850–1932) z objavo vrste člankov o »Vprašanjih socializma« v strankinem glasilu *Die neue Zeit* (1896), v katerih je – kot je zapisal v avtobiografskih zapisih⁹⁹ – »podvomil o vseh teoretičnih predpostavkah takratnega marksizma«; s tem je hotel preseči razkorak med teorijo (radikalno-revolucionarno) in prakso (reformistično) nemške socialne demokracije /SPD/. Postavil se je na stališče, da vodi edina logična pot v socializem skozi izgradnjo demokracije. Po njegovem mnenju se prehod iz kapitalistične družbe v socialistično mora odvijati postopno, z uporabo demokracije, ne pa z revolucionarno zamenjavo buržoazne diktature s proletarsko. Zato priporoča, da je vse, kar je treba storiti, nepretrgano dnevno prizadevanje za drobne reforme: Cilj ni nič, gibanje je vse! Pristaši nove revizionistične usmeritve so hkrati dokazovali, da lahko v sedanjem (novem) stanju stranke, kakršna je nemška socialna demokracija /SPD/, vse pridobijo z uporabo svojih legalnih možnosti, kajti nasilni in oboroženi spopad je bolj verjetno pričakovati ne s strani odpornikov, temveč z desne zoper socialiste; pri tem so se sklicevali tako na Marxova kot na Engelsova stališča:

»Ironija svetovne zgodovine postavlja vse na glavo. Mi – 'revolucionarji', 'prekucuhi', žanjemo veliko več uspehov z legalnimi kot nelegalnimi sredstvi ali s prevratom. Stranke reda, kakor imenujejo same sebe, se razbijajo ob legalnem stanju, ki so ga same ustvarile.«¹⁰⁰

⁹⁷ A. Lešnik, *Die Orthodoxie der Zweiten Internationale*, v: T. Bergmann, M. Kefler, J. Kircz, G. Schäfer (Hrsg.), *Zwischen Utopie und Kritik. Friedrich Engels – ein "Klassiker" nach 100 Jahren*. Hamburg 1996, str. 201–213.

⁹⁸ Eduard Bernstein (1850–1932), nemški socialistični teoretik, utemeljitelj in ideolog revizionizma.

⁹⁹ E. Bernstein, *Entwicklungsgang eines Sozialisten*, Leipzig 1924, str. 21. Članki so bili kasneje razširjeni, predelani in objavljeni v knjigi: E. Bernstein, *Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie*, Stuttgart 1899 (Berlin/Bad Godesberg 1973).

¹⁰⁰ MEID, III, Ljubljana 1967, str. 29 (Engels, Uvod k Marxovim Razrednim bojem v Franciji 1848–1850).

Prav povezava teh dveh namigov (možnost, ki jih odpira »splošna volilna pravica« in »opustitev starih prevratniških načinov«) je postala predmet revizionističnega razpravljanja med socialisti, čeprav ne gre prezreti Engelsovega nenehnega opozarjanja prav na nevarnost »žrtvovanja prihodnosti gibanja v korist njegove sedanosti.«¹⁰¹ Zagovorniki nove, odslej desne smeri so se oprli tudi na *Marxov Govor o Haaškem kongresu* (1872) glede držav, v katerih ni nobene ustavne ovire za izvolitev nacionalne socialistične vlade:

»... nismo pa trdili, naj bodo pota, po katerih bo treba doseči ta cilj, povsod enaka. Vemo, da se moramo ozirati na institucije, običaje in tradicije različnih dežel, ter ne zanikamo, da so dežele, kot Amerika, Anglija ... kjer bodo lahko delavci dosegli svoj cilj po mirni poti.«¹⁰²

Toda to še ne pomeni, da bi tako Marx kot Engels opustila misel na revolucijo: »Nobeno veliko gibanje ni nastalo brez preliivanja krvi.«¹⁰³ Tu gre preprosto za prilagoditev revolucionarne strategije in taktike spremenjenim razmeram, kot opozarja E. Hobsbawm v svoji razpravi.¹⁰⁴

Problematika revizionizma in oportunitizma v 90-tih letih je najbolj pretresala prav idejno vodilno stranko II. internacionale – SPD, kar bo odločilno tudi za prihodnjo idejno naravnost Internacionalne. Nasprotujoča si stališča do Bernsteinovih pogledov na strategijo in taktiko socialne demokracije so povzročila ostre razprave, najprej znotraj SPD, kasneje pa tudi v okviru Internacionalne.¹⁰⁵ Resda je imela Bernsteinova *revizionistična* usmeritev precej nasprotnikov, ni pa bila zavrnjena. Med vsemi Bernsteinovimi kritiki je samo Rosa Luxemburg pozorno preučila zvezo med reformami in revolucijo,¹⁰⁶ pri čemer je ugotovila nesmiselnost njunega ostrega zoperstavljanja, ki je produkt nerazumevanja dialektične prepletenosti in neločljivosti obeh kategorij: »Kdor se odloči za pot zakonske reforme namesto za zavzetje politične oblasti in za družbeni prevrat [...], izbere drug cilj, namesto novega družbenega reda (socializma) samo nebitvene spremembe v starem redu (kapitalizmu).«¹⁰⁷

Vse pogostejša razhajanja med socialisti tako v SPD kot v Internacionali niso povzročila samo nasprotujoča si stališča do Bernsteinovih pogledov na strategijo in taktiko socialne demokracije, pač pa tudi polemike med boljševiki in menjševiki ob prvi ruski revoluciji (1905–1907), predvsem pa razprave ob vprašanju vojne in njenih revolucionarnih konsekvenc: »vojna ali revolucija?«. Ob tem ne gre prezreti, da je Engels že leta 1891 v članku *Socializem v Nemčiji*¹⁰⁸ obravnaval »usodno« vprašanje ravnanja proletariata v morebitni imperialistični vojni, ko se je vprašal, kako naj bi nemški in francoski socialisti ravnali v primeru izbruha vojne. Pri odgovoru na to vprašanje je bil za Engelsa odločilen skupni interes mednarodnega delavskega gibanja ter spoznanje, da delavsko gibanje lahko najbolj napreduje v miru – »zato so socialisti vseh dežel za mir«. Istočasno pa je dal prognozo bodoče vojne, ki da bo ogromnih razsežnosti in bo pustila strahotno opustošenje. Iz tega je sklepal, da se mora delavski razred boriti proti vojni nevarnosti, vendar pa mora v primeru vojne storiti vse, da jo izkoristi zase – za »socialno revolucijo«, za »zmago socializma«.

V tem kontekstu lahko pritrdimo E. Hobsbawmu,¹⁰⁹ ki ugotavlja, da je bila tragedija zadnjih Engelsovih let, da njegovi komentarji – bistri, realistični in pogosto nenavadno pro-

¹⁰¹ MEW, Bd. 22, str. 235.

¹⁰² MEID, IV, str. 338.

¹⁰³ MEW, Bd. 34, Berlin 1966, str. 515 (Marx, 1878).

¹⁰⁴ Hobsbawm, Politični vidiki prehoda iz kapitalizma v socializem, v: Zgodovina marksizma, I, str. 252.

¹⁰⁵ Npr. Plehanov v spisu »Cant zoper Kanta ali duhovna oporoka g. Bernsteina« (Plehanov, Izbrani spisi, Ljubljana 1973, str. 447–485).

¹⁰⁶ Takoj po objavi Bernsteinovega dela *Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie* (Predpostavke socializma in naloge socialne demokracije) je izšel odgovor Rose Luxemburg *Socialna reforma ali revolucija?* (R. Luxemburg, Izbrani spisi, Ljubljana 1977, str. 49–135).

¹⁰⁷ Ibidem, str. 109.

¹⁰⁸ MEID, V, str. 613–631.

¹⁰⁹ Zgodovina marksizma, I, str. 253.

dorni – niso služili (»njegovim idejnim naslednikom«) kot praktično napotilo, temveč bolj za utrjevanje obče doktrine, ki se je od prakse vedno bolj oddaljevala. Njegovo predvidevanje se je izkazalo kot še preveč točno: *»Kaj je lahko posledica vsega tega, če ne to, da stranka nenadoma, v trenutku odločitve, ne bo vedela, kaj storiti? Odločilna vprašanja so premalo jasna in preverjena, ker niso bila nikoli obravnavana.«*¹¹⁰

Proti koncu 19. stoletja so se s »krizo marksizma«¹¹¹ dejansko zamajali marksistični temelji Internacionale; temelji gibanja, ki si je zastavilo za cilj preureditev obstoječega družbenega reda, in ki je v revoluciji videlo »babico zgodovine«. Ta »kriza« ni samo odprla teoretske razprave »revolucija ali reforma«, pač pa je/bo tlakovala pot k idejni diferenciaciji celotnega socialnodemokratskega gibanja, tako v nacionalnih kot mednarodnih okvirih, na tri struje: *desnico, center, levico*. Res pa je, da so Internacionalo – vse do izbruha svetovnega spopada – njene notranje struje razumele kot mednarodni forum, primeren za reševanje takratnih običih problemov, s katerimi se je soočalo socialnodemokratsko gibanje (usklajevanje nasprotujočih si stališč do strategije in taktike socialne demokracije, ministerializma, kolonializma, revolucije v carski Rusiji 1905–1907, do militarizma in vojne¹¹² idr.). Toda z izbruhom vojne, potem ko je Internacionala dokazala svojo življenjsko nemoč (ni ji uspelo uresničiti enega izmed svojih temeljnih ciljev: ohraniti mir), je prišlo do njenega zloma ter posledično do razcepa v mednarodnem socializmu, ki se je po vojni manifestiral v idejni in organizacijski delitvi na komuniste in socialiste, tako v nacionalnem kot internacionalnem pogledu.¹¹³

Summary

Heterogeneity of Ideas in Organized International Labor Movement

Avgust Lešnik

Since the very beginning of organized international labor movement its primary objective, easily discernible from the program of the First International (1864–76), had been worldwide socialist revolution and introduction of socialist society. Yet it was evident that the means to this end – either a peaceful or a revolutionary course of action – were subject to considerable controversy. In the course of incessant ideological disputes wreaking havoc within the heterogeneous organization composed of the Marxists, the Proudhonists, the Bakuninists, and the Blanquists, to name just a few, the idea of socialism in the form of Marxism slowly became the prevalent doctrine of international labor movement (even though the Marxist theory as it is known today had not yet existed in the 1870's). Nevertheless, Marx had not anticipated any subsequent controversies between the so-called "reformists" and "revolutionaries", which is to say the right and the left wings of the Marxist movement of later years. Marx did not fret about revolutionary or reformist options nor did he puzzle over the meaning of these terms. His chief concern was to dispense with manifestations of immaturity that greatly hindered the development of class proletarian movements, forcing them to remain under the influence of different forms of democratic

¹¹⁰ MEW, Bd. 22, str. 235 (Engels, Zur Kritik des Sozialdemokratischen Programmentwurfs, 1891).

¹¹¹ Izviren Masarykov izraz iz leta 1898 je bil »kriza v marksizmu« (Tomáš Masaryk, Die philosophischen und soziologischen Grundlagen des Marxismus, Wien 1899); med revizionistično razpravo so ga spremenili v »krizo marksizma«, kar je A. Labriola takoj zabeležil (Antonio Labriola, O krizi marksizma, v: Izbrana dela, Ljubljana 1977, str. 295–296).

¹¹² A. Lešnik, Stališča socialne demokracije do vojnega vprašanja pred letom 1914, v: Zgodovinski časopis, 57, 2003, št. 1–2, str. 85–96.

¹¹³ A. Lešnik, Razcep v mednarodnem socializmu (1914–1923), Koper/Capodistria 1994; isti, Die sozialdemokratische Bewegung am Kreuzweg zwischen 1914 und 1923, v: Jahrbuch für Forschungen zur Geschichte der Arbeiterbewegung (Berlin), 2004/III, str. 31–50.

radicalism, or which advocated different types of utopia by which it would be possible to attain socialism; above all, they were splitting the unity of economic and political struggle.

Formation of mass labor parties in the 1880's and simultaneous gradual predominance of Marxism (as it was understood and defined in the 1891 Erfurt Program of the German Social Democratic Party), in combination with the revolutionary "Marxist" movement in the underdeveloped, mostly agrarian, countries of eastern and southern Europe, brought about the birth of and strongly affected the Second International (1899-1914). The principal factors that furthered the growth of the labor movement, which became rather widespread after 1890, were its legal status, institutional politics, and general expansion of franchise rights. A thing that changed considerably, on the other hand, was the traditional notion of revolutionary possibilities. During the period of the Second International, controversies and differences among the socialists reflect problems that were but a result of these changes. There was the pressing question of the structure of the Second International and doubts whether the structure of the First International, which was formed as a unified socialistic party with the centralized role of the General Council, still fit the new times. Friedrich Engel's proposal that in the existing circumstances the International was able to get satisfactory results by organizing regular congresses finally won the support of the majority. As a result, the proletariat of each country was allowed to organize on an independent basis. This was one of the conclusions of the Second International, adopted in 1893, stating that the first part of the program of social democratic parties of all countries, which emphasized the need for economic revolution, should be formulated identically in each country; the second part, on the other hand, which concerned the steps necessary to attain this goal, should be adjusted to the existing economic and political circumstances of each country. In contrast to the First International, members of the Second International became autonomous organizational units that remained in contact with each other mainly by way of periodical international congresses; the congress also represented the highest body of the Second International, with the International Socialist Bureau (ISB) as a joint agency acting as an information center.

The "crisis of Marxism" at the end of the 19th century profoundly shook the Marxist foundations of the International whose ultimate goal was a thorough reorganization of the existing social order, and which perceived the revolution as "the grandmother" of history. Achievements of the labor movement, attained by way of bourgeois institutions during the period of peaceful capitalism, directed it toward immediate goals and simultaneously triggered a heated discussion about the "Marxist truth." This theoretical crisis opened up the question of the most suitable path to socialism, which was "either revolution or reform". Eduard Bernstein, the instigator and the theorist of the "revisionist" version of Marxism, advocated the path of general democratism and repudiated the Blanquist concept of revolution. He argued that the only logical route to socialism is by establishing democracy. Strongly disapproving of this concept, Rosa Luxemburg retorted that the dilemma of "either revolution or reform" had been caused by a profound misunderstanding of the dialectic intertwinement and inseparability of these two categories.

The crisis resulted not only in the passionate theoretic discussion on this dilemma, but eventually led to the differentiation of the entire concept of the social democratic movement, both within the sphere of the national as well as the international. This resulted in three separate political fractions, the right, the left, and the center. Yet it is true that until the outbreak of the Great War the International had been viewed by its factions as an international forum most suited to solving problems within the Social Democratic movement at the time. Among the most important tasks was to bring into accord the many opposing views on the strategy and tactics of Social Democracy, on ministerialism, on colonialism, on the revolution in the Tsardom of Russia (1905-1907), on militarism and the war, etc. The onset of the Great War, which the International had not been able to prevent and thus failed to realize one of its most important goals, resulted in its disintegration and the subsequent schism in the international socialist movement. After the war, the movement split into the communist and the socialist fractions, both on national and international levels, each with its own doctrine and organization.